

ESETGRAMMATIKA, GRAMMATIKAI ESET, MONDATSZERKEZET

(A szemantikai mélyesetrendszer kritikai vizsgálata)

DR. SZABÓ ISTVÁN

I. Az esetgrammatika valamely nagyobb nyelvi egység — szókapcsolat, mondat — szerkezete és fő alkotóelemeinek — ige, névszó — jelentése között összefüggést tételez fel, ill. az ezek közti jelentéstani — logikai összefüggéseket tanulmányozza, és azt igyekszik tisztázni, hogyan tükröződnek ezen összefüggések az adott egység szerkezetén. Az esetgrammatika tehát jelentéstani alapokra épülő grammatika (ezért a generatív szemantika egyik ágának, válfajának is tekinthető, bár ez a moszkvai szemantikai iskolában megtestesülő komponenciális — a szók jelentését atomisztikus részecskékre bontó, ill. abból felépítő — jelentéstani tételeinek, vagyis a mélyeset és a szók jelentésszerkezetének vizsgálatából derülne ki, amire e helyen aligha lesz terünk; vö. Mel'čuk [1974]), és arra is választ keres: hogyan jelentkeznek, fejeződnek ki a mélyebb (azaz jelentéstani-logikai) relációk a formális grammatikai viszonyokban. Ez a jelentésre orientált szerkezettan megfordítja a standard elméletben (N. Chomsky: *Aspects of the Theory of Syntax* [1965]) kidolgozott kategóriák hierarchiáját és a generáló eljárások sorrendjét. Chomsky (1971: 102.) szavaival: „... this new theory seems significantly different from the standard theory. Thus deep structures are not mapped into semantic representations in the same sense as in the standard theory; rather the converse is true. Furthermore, the rules of lexical insertion operate in a rather different manner, replacing substructures O which may be quite complex by, lexical items”. Valóban: a generatív szemantikában jelentéstani-logikai viszonyok nyernek ilyen vagy olyan grammatikai kifejezést, formát, interpretálódnak (manifesztálódnak), valamely szintaktikai szerkezetben, grammatikai esetben; a másik, Chomsky által is említett különbség: a lexikai transzformáció (lexikai egységek bevezetése a preterminális sor kategóriáinak helyére) és a nem-lexikai transzformációk nem különülnek el élesen: egyes lexikai egységek maguk is nem-lexikai transzformáció eredményei, amelyek különböző elemi jelentéseket sűrítenek, integrálnak egyetlen lexikai egységben; ennek bemutatásától itt el kell tekintenünk, vö. pl. Postal (1970). Tehát a grammatikai transzformáció esetenként megelőzi a lexikai transzformációt. A generatív szemantika e két — nagyon sok részletkérdést magában foglaló és több ponton vitatott — tétele közül az alábbiakban az esetgrammatikát vizsgáljuk.

II. Az esetgrammatikát jelenlegi formájában Fillmore dolgozta ki.¹ E tárgyú első (Fillmore, 1966) művében azt javasolja, hogy a mondatban 5 esetet különböztessünk meg, vagyis

Prop → V(Erg) (Dat) (Loc) Instr) (Ag)²

(Vagyis, valamely egyszerű mondatban maximálisan ez az 5 mélyesetű névszó lehet jelen valamely V[=ige] környezetében.) Majd (Fillmore, 1968) részletezi és néhány ponton meg is változtatja eredeti elképzelését. Itt kerül sor a szemantikai vagy mély eset (mélyeset)³ meghatározására: „The case notions comprise a set of universal, presumably innate, concepts which identify certain types of judgments human beings are capable of making about the events that are going on around them. Such judgements as: Who did it, Who it happened to, what got changed.”⁴ (I. m. 24.) Az Erg helyett itt O(bjective) szerepel, amely (a szerző meghatározása szerint) szemantikailag legsemlegesebb (most neutral case = legáltalánosabb?) esete a főnév által jelölt azon dolgoknak, amelyek az állapotot vagy cselekvést jelölő ige jelentéstani értelmezésébe tartoznak; pontosabban: azt fejezi ki, amire az ige által jelölt cselekvés vagy állapot hat. A másik, itt bevezetett esett F(active), a cselekvés vagy állapot eredményeként létrejövő bármely jelenséget, dolgot jelöli; Dat-t és Obj-et csak az (+Élő) és (–Élő) jegy különbözteti meg; Ag az (+Élő) cselekvő esete, Instr a hatást kifejtő (ható) (+Élettelen) dolgoké; Loc a tér- és időbeli orientáció esete, és végül Ben (–efactive) azon (+Élő) N-esete, akinek (aminek) javára a cselekvés történik. Csak a teljesség kedvéért illusztrálom néhány példával a fillmore-i mélyesetrendszer;

- (4) a) ,John opened the door.’⁵
b) ,The door was opened by John.’
- (5) a) ,The key opened the door.’⁶
b) ,John opened the door with the key.’⁷
c) ,John used the key to open the door.’⁸
- (6) a) ,John believed that he would win.’⁹
b) ,We persuaded John that he would win.’¹⁰

(4 a, b)-ben John Ag-ben, (5 a, b, c)-ben key Inst-ban (6 a, b)-ben John Dat-ban van [szemben a formális — felszíni — grammatikai elemzéssel, amely (4b)-

¹ A szerző gondolkodására nyilvánvalóan hatott az előző cikkünkben (jelen kötet) említett nyelvészek egynémelyike; azonban — eléggé sajátos módon — Fillmore munkáiban nem találunk utalást az elődökre.

² Ergative (a tárgy esete), D (ative), L (ocative), I (nstrumental), A (gentive)

³ A Károly Sándor (1969:283–4.) által adott indoklás értelmében választom az egybeírást; ugyanezen megfontolásból ’mélyszerkezet’ (eltérően a hazai szakirodalomban meghonosodott különírástól).

⁴ „Az eset fogalma univerzális, valószínűleg velünk született kategóriák halmazát foglalja magában, melyek segítségével azonosítjuk azon ítéleteket, melyeket az ember a körülötte zajló eseményekről alkotni képes. Ilyenek: Ki tett? Kivel történt? Mi változott meg?” (Itt is felbukkan a velünk született nyelvi eszmék vitatható gondolata.)

⁵ John kinyitotta az ajtót.

⁶ A kulcs kinyitotta az ajót.

⁷ John kulccsal nyitotta ki az ajtót.

⁸ John a kulcsot használta az ajtó kinyitásához.

⁹ John azt hitte, hogy győzni fog.

¹⁰ Meggyőzték arról, hogy ő fog győzni.

ben Johnt prepozíciós tárgynak, (5a)-ban key-t alanynak (5b)-ben prepozíciós tárgynak, (5c)-ben közvetlen tárgynak minősíténé]. Azt, hogy mely N-k (névszók) jelenhetnek meg az adott esetben, ill. hogy mely V-k (igék), hány N-t és milyen esetben köthetnek le, a V-k és N-k szemantikai jegyei határozzák meg (tehát jelentésük): Ag-ban, Dat-ban csak (+Élő) jegyű, N. Loc-ban csak (+Konkrét) N jelenhet meg stb. V jelentésénél fogva bizonyos struktúrajegyekkel vagy szintaktikai ismérvekkel (frame features) rendelkezik, amely ismérvek meghatározzák az ige esetkeretét, vagy esetkörnyezetét (case frame, case environment). Fillmore ezután az igék struktúrajegyek szerinti osztályozását mutatja be. Figyelembe véve, hogy egyazon V különböző esetkeretekben fordulhat elő — azaz a kötelező bővítmény(ek) mellett nem-kötelező bővítménye(i) is lehet(nek) — ,open' struktúrajegye: + [—— O(I) (A)] (a nem-kötelező vonzat kerek zárójelben); a vagylagosan kötelező bővítményű ige struktúrajegyet \mathcal{Q} jellel jelöli, tehát pl. ,kill' struktúrajegye: + [—— D(I) (A)], szemben pl. ,murder' + [—— D(I)] struktúrajegyével (vagyis ,kill' kötelezően Instr vagy Ag bővítményt vonz (Ag esetén Instr fakultatív, Instr esetén Ag kizárt,¹¹ ,murder' viszont kötelezően élő alanyt (A) és élő tárgyat (Dat) vonz.¹² Végül a tranzitív és intranszitiv jelentésben egyaránt használható V-k (pl. ,cook', ,bake' stb.), szerkezetjegye: + [—— O(A)].^{13, 14}

A szemantikai mélyesetrendszer — és mélystruktúra leírását a felszíni struktúrát kialakító transzformációk ismertetése követi; a tanulmányt a prepozíciók mélyesetrendszerben betöltött szerepének taglalása zárja. (Egy másik vitatott pontja ez Fillmore rendszerének, amelyre a rendszer bírálatában ugyan-csak kitérek.) Fillmore (1969)-ben ismét megváltoztatja esetrendszerét. Az Ag mellett bevezeti az ellen-Ag (Counter — Agent) fogalmát (ez olyan „ellenérő” — „force or resistance” —, amely ellenében a cselekvés végbemegy); F helyett itt R(esult), Det helyett E(experiencer) szerepel, és megjelenik S(ource) (a folyamat, mozgás, hatás forrása). Itt (114.) találkozunk a vonzat (argument) fogalmával és V esetstruktúrájának a meghatározásával („The combination of cases that might be associated with a given predicate is the case structure of the predicate.”¹⁵ I. m. 115.) Jelentés és vonzat, jelentés és esetstruktúra összefüggésének ismételt bizonyítása mellett, lényeges megállapítás az ige fogalmi (jelentéstani) struktúráját tükröző esetstruktúra és vonzatrendszer különbsége a közlésben ténylegesen jelen levő szintaktikai összetevőktől (kötelező és nem-kötelező vonzat, jelentéstani mélyszerkezet és szintaktikai felszíni szerkezet), valamint az eset, a vonzat (argumentum) megkülönböztetés.¹⁶ Fillmore (1972: 7—9.) még

¹¹ Vö. (5 a, b, c)-vel: + 'The key (and) John opened the door.'

¹² Hogy 'kill' és 'murder' esetében valóban érvényes-e Dat kötelező jellege, arra lentebb még kitérünk.

¹³ Mivel: 'Mother is cooking the potatoes' és 'The potatoes are cooking' (Anya főzi a krumplit. A krumpli fő.)

¹⁴ A rövidítések továbbrövidítve O = Obj, I = instr, D = Dat, A = Ag(ent)

¹⁵ „Az esetstruktúrát az esetek azon kombinációja alkotja, mely az adott állítmányhoz kapcsolódhat.”

¹⁶ Az utóbbi azonban nem egészen világos. Fillmore 'buy', 'sell' igéket említi 4 vonzatú, 5 esetű V-ként: W eladja X-t Y-nak Z ellenértékért W = Arg₁, X = Arg₂, Y = Arg₃, Z = Arg₄. Ez esetben Arg₁ = Ag, Arg₂ = O, Arg₃ = B (enefactive), Arg₄ = Instr (?) és ARg₁ = Ag? De Arg₃-nak ugyanaz a szerepe, a szituációban, mint 'Arg₁-nek (Ag és Ben). Hány esetű tehát 'buy' ige?

általánosabb és mélyebb szinten — és egzaktabb módon — ragadja meg a jelentés és szintaktikai szerkezet összefüggését (egyben a jelentésstruktúra és grammatikai struktúra különbségét). A szemantikai (mélyszerkezetbeli, vagyis a dolgok, jelenségek valamilyen összefüggését, kölcsönviszonyát, tehát egy-egy szituációt tükröző — kifejező) prédikátum argumentumainak számát — még pontosabban a V kapcsolódási értékét, „vonzatkötő részeit” („argument slots”) — és a vonzatok funkcióját (esetét) jelölő címkét (Ag, O, Dat stb.) kezeli szemantikai tényként, az argumentumok lineáris rendezését, idő és / vagy térbeli successzióját (azok fonetikai megvalósítását, vagy a megvalósítás hiányát) a szintaxis hatáskörébe utalja. Ebből következik a konverz szerkezetek jelentéstani azonosértékűsége, ill. ezek V-inek szimonimitása.¹⁷ (A szerző tehát a jelentéstani tények általánosításában és absztrahálásában eljut a moszkvai szemantikai iskola képviselőinek — Apres'an, Melčuk és mások — szintjéig. Az utóbbiról itt terjedelmi okokból nem szólhatunk. L. Papp Ferenc [1966], [1970]).

III. Az esetgrammatikával kapcsolatban a következő kérdések merülnek fel.

1. Fillmore (1968: 21—22., 33. és 1972: 11.) feltételezi, hogy az egyszerű mondat (simple sentences = kernel?) az említett esettípusok (vagy ami ezzel [majdnem] egyértelmű: argumentumtípusok) közül csak egyet tartalmazhat. E tétellezéntül (7)-tel hivatkozom. Feltételezi továbbá (Fillmore, 1968), hogy minden esetre, valamilyen — a mélyszerkezetben jelenlevő — prepozíció jellemző, pl. Instr-re a ,with' [hivatkozás: (8)], és végül: (9) két argumentum azonos esetben van, ha konjunktív transzformációval egybekapcsolható, ill. a konjunkció azonos esetről helyes, eltérő esetről agrammatikus szerkezetet eredményez. Tehát (10)-ben *John Com(itative)*, *shotgun Instr*, ami a közlés helytelenségének forrása:

(10) +, The ganster robbed the bank with John end a sawed-off shotgun.¹⁸
(7)-t az esetgrammatikusok elsősorban ,use' és ,with' (általuk feltételezett) szimomításával igyekeznek bizonyítani. ,Use' + N és V + N + ,with' + N esetazonosságát (és jelentésazonosságát) Lakoff (1968) tétélezte fel.¹⁹ Ez az állítás azonban aligha tartható. Chomsky (1971: 197—203.) számos nyelvi példával cáfolja Lakoff feltevéset. Vö. (5 b, c)-vel (11 a, b, c, d)-t, ahol ,use' + N helyett V + ,with' + N kizárt:

(11) a) ,John used his connections to further his career.'²⁰

b) ,John used the classroom to propagandize for his favourite doctrine.'²¹

c) ,John used this table to write the letters on.'²²

d) ,John used this car to escape in.'²³

¹⁷ X Y-ra tanítja Z-t = Z tanul x-től.

A B-t ad e IC-nek = C B-t vesz A-tól.

tanít ↔ tanul

elad ↔ vesz stb.

¹⁸ + 'A gengszter Johnnal és egy lefűrészelt tusú vadászpuskával rabolta ki a bankot.'

¹⁹ 'Az ismert példa: 'Seymour kést használt a szalámi felszeleteléséhez' = 'Seymour késsel szeletelte fel a szalámit.'

²⁰ 'John felhasználta összeköttetéseit előmenetele támogatására.'

²¹ 'John az osztálytermet használta fel kedvenc eszméje terjesztésére.'

²² 'John ezt az asztalt használta levélírásra.'

²³ 'John ezt az autót használta a szökéséhez.'

Nilsen (1972: 7—12) ugyancsak elutasítja a ,use' — ,with' korreláció gondolatát, és az olyan nyelvi tények alapján, mint (12)

(12) a) ,John killed Ed with a gun.'²⁴

b) ,John used a gun to kill Ed.'²⁶

e) ,John used a bullet to kill Ed.'²⁷

bevezeti az Instr-hierarchia fogalmát (hierarchy of Instrumentality). Eszerint megkülönböztethetünk elsődleges és másodlagos vagy ellenőrzött Instr-t, (ahol ,ellenőrzött" azt jelenti, hogy valamely eszköz feltételezi egy másik eszköz létét. ,Golyó' tehát másodlagos eszköz ,puskával' szemben, ,puska' (és minden más gyártott vagy tárgyeszköz) másodlagos a kézzel vagy ujjal szemben. A másodlagos eszköz nem kapcsolható ,use' igével [ez tehát (12 d) helytelenségének oka], a testrészt jelölő szó pedig, mint Instr. nem használható.²⁸ Nilsen mutat rá arra is — amire már Fillmore-nál is van utalás —, hogy ,use' ige tartalmazza a (Szándék) jelentéselemet, a ,with'-szerkezet azonban nem. Vö. (13 a, b)-t:

(13) a) ,John squashed the eggs with his boots.'²⁹

b) ,John used his boots to squash the eggs.'³⁰

(8)-cal kapcsolatban (mondatonként egy argumentumtípus) a következőket kell figyelembe vennünk. Vannak ún. szimmetrikus cselekvést jelölő (vagy hagyományos terminológiát használva: kölcsönösen átható) igék. Vö. (14) mondatait:

(14) a) ,Ede és Elek találkozott (veszekedett, vitatkozott stb.),'

b) ,Ede Elekkel találkozott.'

(14 a)-ban és (14 b)-ben ,Ede' és ,Elek' tulajdonképpen egyazon mélyesetben (Ag-ban) van, amely mélyeset két felszíni morfoszintaktikai struktúrában realizálódhat; sőt, mind az angol, mind a magyar nyelvben háromféle realizáció is lehetséges:

(15) a) ,John and Ed met.'³¹

b) ,John met Ed.'³²

c) ,The boys (John, Ed) met.'³³

A (14)- és (15)-szerű tényekre tekintettel állapítja meg Fillmore (1972, 11.) is: „This means recognizing, for some n-place predicates that they take two or more NP-s in identical roles, but the main insights that have come from case grammar or the theory of semantic role structure have depended on the assumption that no simple sentence requires the occurrence of more than one NP in a given role”.³⁴ (8)-t Fillmore minden bizonnyal a standard elmélet hatására tételezte fel

²⁴ ,John puskával ölte meg Edét.'

²⁵ ,John puskát használt Ede megöléséhez.'

²⁶ ,John golyóval ölte meg Edét.'

²⁷ ,John (egy) golyót használ Ede megöléséhez.'

²⁸ Vö. + ,John used his index finger to kill Ed' vagy ,John killed Ed with his index finger'. Persze elképzelhető, olyan szövegösszefüggés, ahol meg kell nevezni, hogy, teszem azt, valaki a gyűrűsujját használta x megöléséhez (azzal húzta meg az elsütőbillentyűt.)

²⁹ ,John a csizmájával zúzta össze a tojást.'

³⁰ ,John a csizmáját használta a tojás összezúzásához.'

³¹ ,John és Ede találkozott.'

³² ,John találkozott Edével.'

³³ ,A fiúk találkoztak.'

³⁴ ,Ez annak elismerését jelenti, hogy egyes n helyértékű (kapcsolási értékű) állírmányok 2 vagy több azonos funkciójú NP-t is kapcsolhatnak, az esetgrammatika... legfőbb megállapítása azonban: az egyszerű mondatban csak 1 NP fordulhat elő az adott funkcióban.'

eredetileg. Közismert, hogy a kernel csak egy alanyi és egy tárgyi NP-t tartalmaz, és az ennél több tagú mondatot Chomskyék eredetileg generalizált transzformációval származtatták. E megoldás elégtelenségére McCawley mutatott rá épp a reciprok (kölsönösen átható) cselekvést jelölő V-t tartalmazó szerkezetek vizsgálata alapján. A szerző (McCawley 1968: 145—165.) a V-ket (beleértve a mellékneveket is), a, (—Együttes), b, (\pm Együttes), c, (+Együttes) [(Joint), (Non-joint)] jegyekkel osztályozza:

- a) ,szorgalmas', ,csendes', ,szép' stb.
- b) ,jön', ,utazik', ,dolgozik' stb.
- c) ,beszélget', ,vitatkozik', ,hasonló', ,összeillik' stb.

c-típus kizárja az egynemű NP-k generalizált transzformációval való származtatását. McCawley e tényeket a szerkezetnek az inherens szemantikai jegy általi meghatározottsága egyértelmű bizonyítékeként könyveli el. (A generalizált transzformációs származtatás ellen egy, a fentiektől összetettebb példa alapján érvel: ,These men are similar and those boys are similar'³⁵ transzformációja:

,These men and those boys are similar'³⁶

mondatot eredményezné; az utóbbi azonban jelentésében eltér az előbbtől, tehát az említett levezetésről nem lehet szó.)

3. (9) (azonos mélyesetek kapcsolhatósága, az eltérők kapcsolódásának tilalma) sem tekinthető abszolút érvényű szabálynak. Az olyan valóban agrammatikus struktúrákat eredményező kapcsolások mellett, mint

- (16) a) ,Jancsi betörte az ablakot.'
- b) ,A kő betörte az ablakot.'
- c) +,Jancsi és a kő betörte az ablakot.'³⁷
- (17) a) ,Az ács baltával veri be a szögeket.'
- b) ,Az ács az inasával veri be a szögeket.'
- c) +,Az ács az inasával és baltával veri be a szögeket.'

(9) megsérthető bizonyos stiláris hatások végett. Nilsen (1972: 18—9.) példái:

- (18) a) ,The rewards of cocoa, coffee, and proselyting kept the French on the island for centuries.'³⁸

b) ,With a hammer, nails, wood, and patience you can build a table.'³⁹

(18 a)-ban ,cocoa', ,coffee' az adott állapot célját fejezi ki, ,proselyting' azonban nem a célra, hanem a tartózkodás (megszállás?) okára (ürügyére) utal. (18 b)-ben ,hammer', ,nails', ,wood' Instr-ben van, ,patience' viszont módhatározó, (amelyet az esetgrammatikusok nem tartanak ugyan számon külön esetként, de az nyilvánvaló, hogy funkciója szerint, ez az Instr-tól eltérő kategória).

A (10)—(18)-ban bemutatott nyelvi tények alapján, tehát azt kell mondanunk, hogy (7) és (9) csak nagy megszorításokkal fogadható el, (8) pedig nem tartható. [L. (8) ellen szóló egyéb nyelvi tényeket: Nilsen, i. m. 21.]

4. Szólnunk kell Fillmore (1968: 24—7) azon állításáról is, hogy az N mondatbeli funkcióját (azt, hogy milyen mélyesetben fordulhat elő) az adott N sze-

³⁵ 'Ezek a férfiak hasonlítanak egymásra, és azok a fiúk hasonlítanak egymásra.'

³⁶ 'Ezek a férfiak és azok a fiúk hasonlítanak egymásra.'

³⁷ Eltekintve az olyan extrém, de elméletileg lehetséges esetektől, szituációktól, amelyben Jancsi (teste) a kővel együtt ütődik az ablakhoz és betöri azt.

³⁸ 'A kakaó, a kávé és a hittérítés sokáig a szigeten tartotta a franciákat.'

³⁹ 'Kalapáccsal, szöggel, fából és türelemmel asztalt építhetünk.'

(Azaz, ha megfelelő eszközök vannak és van türelem, akkor elérhető a kitűzött cél.)

mantikai jegyei (lexikai ismérvei) határozzák meg. Eszerint Ag-ban csak (+Élő), Loc-ban csak (+ Konkrét) jegyű N lehet stb. A szerző ennél fogva ‚kill’ ige alanyát, ha az (+Élő) Ag-nak, ha (+Élettelen), Istr.-nek minősíti:

(19) a) ‚János megölte a farkast.’ János = Ag

b) ‚Egyetlen sörét megölte a farkast.’ sörét = Instr

A megkülönböztetés itt még elfogadható, mivel az Instr-esetben levő főnév jelentése mögé ‚odaérthető’ a tárgy személy általi manipulációja. Azonban vö. (20)-szal:

(20) ‚Valamilyen betegség ölte meg a farkast.’

(20) esetében a megkülönböztetés nem lenne indokolt. Sem (20)-ban, sem (21)-ben nem fogható fel az élettelen alany úgy, hogy az valamilyen tudatos lény (Ag-ban odaértett cselekvő) eszköze lenne.

(21) ‚The frost has killed the plants in the garden.’⁴⁰

Nyilvánvaló, hogy azon állítás, miszerint ‚kill’ szelekciós ‚kikötése” alanyával szemben (+Élő), csak ‚kill’ nagyon pontosan körülhatárolt jelentésére⁴¹ vonatkozik. Fillmore tételéből (és példáiból) következik, hogy (22 a)-ban ‚Tas’ csakis Ag, (22 b)-ben ‚sakkozógép’ csakis Instr, (22 c)-ben ‚jobbágy” szintén csak Ag lehet:

(22) a) ‚Ede Tassal sakkozik.’

b) ‚Ede a sakkozógéppel sakkozik.’

c) ‚Benő gróf úr a jobbágyokkal sakkozik.’

Most tegyük fel, hogy (22 a)-ban ‚sakkozik’ azt jelenti: hol ilyen, hol olyan célra használja fel/ki (‚sakkozik” vele); és tegyük fel, hogy (22 c) a hűbéri korszakban hangzott el, amikor a földesurak sakktermekben sakkfigurákat helyettesítő, beöltöztetett jobbágyaikat pálcával igazgatták (‚léptek” velük) a sakktáblaként használt kockás padlózatán, vagyis velük sakkoztak. Tegyük fel végül, hogy Ede „ellenfele” egy olyan sakkozásra programozott komputer, amely több ezer szituáció- és lépéskombinációra képes, tehát az emberrel azonos szerepe van az adott szituációban. Ismét kitűnik: a nyelv tényeit nagyon nehéz egyetemes szabályokba foglalni: (22 a, c) — a példát Antal Lászlótól (1976: 11—12.) vettem, bár ő más tétel, a jelentés és a tartalom különbségének bizonyítására hozza fel — második NP-je inkább Instr, mint Ag, (22 b) pedig inkább Ag [(+Élő) és (—Élő) jegyek ellenére.]

5. Vitatják — én itt a kérdés részletezésébe nem bocsátkozom, csak megemlítem — a mélyesetek számát is. Maga Fillmore is, említettük fentebb, újabb és újabb eseteket vezetett be. McCoy (1969) 15 esetet említ, Nilsen viszont 6-ot. Az utóbbi azzal érvel (i. m. 35—8), hogy az esetek McCoynál található részletezése fölösleges, mert az esetek (pontosabban az esetek alapjául szolgáló eset — vagy relációs jegyek) között logikai fölé- és alárendeltségi vagy inklúziós viszony uralkodik (egyes esetek benne foglaltatnak a másokban: pl. az okesetben — Causative — a hatásforrás — Source — esete). A jelentéstani mélyesetek a valóság oksági és egyéb összefüggéseit tükrözik. Ebből következik, hogy annyi

⁴⁰ ‚A fagy elpusztította a kerti növényeket.’

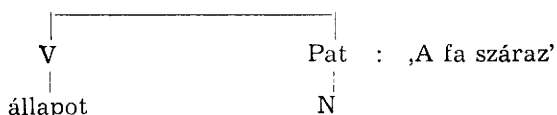
⁴¹ ‚Szándékosan, gondatlanságból vagy az ölé alany belső természetéből kifolyólag valamilyen eszközzel, eljárással, hatással kioltja vki, vmi életét.’

Az aláhúzott pontosítás az olyan esetek miatt lényeges, mint ‚A szalmonella megölte a gyereket,’ De van-e jelentéstani különbség a szalmonella általi és, teszem azt, a sósav általi ölés között? Hol a határ (+Élő) és (—Élő) között az adott ige által jelölt hatás szempontjából?

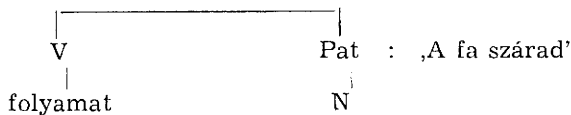
mélyesetet kellene számon tartanunk, ahányféle viszony és összefüggéstípus a valóság dolgai, jelenségei, folyamatai között létezik. Kérdés azonban, hogy az utóbbi számbavétele a nyelvtudomány feladata-e és keresztülvihető-e a nyelvészet által.^{41/b}

IV. 1. Chafe (1970) a mondat mélyszerkezetét ugyancsak a szemantikai szerkezettel azonosítja:⁴² „I did not... nor do I now see any reason, for identifying deep structure with anything other than semantic structure.”⁴³ (I. m. 9.) A szemantikai szerkezet pedig a névszó és az ige közötti kisszámú relációk összessége, amely relációk az olyan (szemantikai) esetekben fejeződnek ki, mint Ag, Pat (ient), Ben (eficiary) stb. Az esetek típusát és számát Chafenél is az ige jelentése határozza meg — többször hangsúlyozza (pl. i. m. 142.) az ige centrális szerepét a mondatalkotásban és a mondat szerkezetben —, amely jelentés(ek)e(t) 4 elemi kategóriára (és ezek kombinációjára) oszt fel. Ezek: állapot, folyamat, cselekvés, ill. cselekvés-folyamat (state, process, action, process-action). Az állapotjelölő és folyamatjelölő V kötelező vonzata Pat. A cselekvésjelölő Ag, a cselekvésfolyamaté⁴⁴ Pat és Ag, amit (23 a—d)-ben mutatunk be.

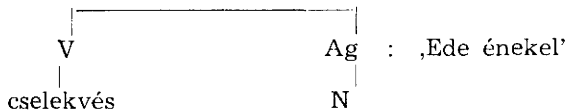
(23) a)

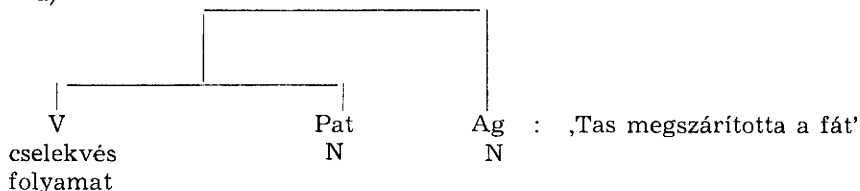
b)

c)

d)

^{41/b} Dolgozatom megírása után került kezembe G. Radden CAN'AREA' BE TAKEN OUT OF THE WASTE BASKET? c. cikke (in Valence, Semantic Case... Ed. A. Werner. Amsterdam, 1978), ahol a szerző bevezeti a témakör (area) fogalmát, mint a mélyesetek egy típusát, (amely — megközelítőleg — az Object egyik válfaja lenne).

⁴² Rendszerével azért foglalkozom külön is, mert néhány általa bevezetett kategória logikai kérdéseket is felvet.

⁴³ „Nem láttam és nem látok semmilyen okot arra, hogy a mélystruktúrát ne a szemantikai struktúrával azonosítsam.”

⁴⁴ Chafe terminus-technicusát ezért változtattam meg, mert 'cselekvés—folyamat' — szemben a 'folyamat—cselekvés' jelöléssel — kifejezi azt, hogy a folyamatot általában valamilyen cselekvés indítja el.

Figyelembe véve, hogy az angol nyelvben (és más vele rokon nyelvekben) a természet jelenségeire, folyamataira vonatkozó közlésekben V felszíni környezetében meg kell jelennie a formális alanynak, a fenti 4 igei jegy kiegészül state ambient és action ambient-tel (állapotjelölő V környezetében formális Pat és cselekvésjelölő V környezetében formális Ag): 'It is hot' ('meleg van.') 'It is raining' ('Esik az eső.') Ezen igei alapjelentéseket (kategóriákat) nevezi a szerző (i. m. 105.) jelentéstani vagy szelekciós egységeknek (semantic units, selectional units), az őket hordozó, általuk jellemzett konkrét igei lexémákat pedig igei gyököknek [verb roots; tehát (23)-ban 'száraz', 'szárad', 'énekel', 'szárít': igei gyökök]. A V adott szelekciós egysége (jegye) Chafe szerint is megszabja, hogy környezetében milyen jelentéstani egységet tartalmazó N, mely esetben fordulhat elő. Ag pl. csak valamely hatás kifejezésére, folyamat elindítására (fenntartására, szabályozására), cselekvés végrehajtására képes dolgot, lényt jelölő N lehet. Chafe szerint ezekre egyes, belső önmotiváló erővel rendelkező tárgyak, jelenségek ('a thing which has a force of its own, which is self-motivated' — i. m. 108.) is képesek, példái (uo.):

- (24) a) 'A hőség megolvasztotta a vajat.'
- b) 'A szél kinyitotta az ajtót.'
- c) 'A hajó megrongálta a mólót.'

Az e tulajdonsággal rendelkező vagy nem rendelkező dolgok neve jelentéstartalmának jelölésére bevezeti a (+Potens), (—Potens) jegyet. Az élőlények (+Élő) jegye a (+Potens) jegyet implikálja (tehát ezt külön jelölni nem kell), az élettelen dolgok neve pedig (—Potens)-sel jelölendő.

2. Ez a felosztás azonban indokolatlannak látszik: mechanikai, fizikai, kémiai tulajdonságainál fogva, valamilyen hatás kiváltására vagy folyamat elindítására minden anyag, tárgy képes,⁴⁵ tehát minden tárgynév (anyagnév) rendelkezik a (+Potens) jeggyel. Ezért a (24)-szerű mondatok grammatikai alanyát célszerűbb a már említett Hatásforrás (Source) szemantikai esettel címkéznünk.

3. Chafe közvetlenül szemantikus központú elve nyilvánul meg abban, hogy egyes morfológiai kategóriákat (a szerző kifejezésétárában: inflectional units) is — igeidő, perfektivitás, inkoativitás (az állapot, cselekvés stb. kezdőpontja), generikus, nem-generikus jelleg (azaz egyediség, konkrétság, vagy általánosság) — az ige szemantikai (szelekciós) jegyeivel összefüggésben tárgyal, sőt egy-két esetben az utóbbiakból eredezteti őket. Az állapotjelölő V pl. jelölhet viszonyított [(25 a)] és nem viszonyított állapotot [(25 b)]:

- (25) a) 'Az ajtó nyitva van.'
- b) 'Az út széles.'

A viszonyítottság — viszonyításnélküliség és a generikus — nem-generikus jelleg között pedig összefüggés van, ill. e jegyek egymással korrelatív viszonyban vannak: a viszonyítás nélküli állapotot kifejező V szükségszerűen nem-generikus [tehát (25 a)-ban 'nyitva van'], a viszonyítást kifejező pedig szükségszerűen ge-

⁴⁵ A szembe jutó porszem, szőrszál stb. gyulladást okoz; a kémiai elemek lekötik vagy felszabadítják egymást, egyes fémek mágneses vonzást gyakorolnak más fémekre, a víz mélyedést vág a domboldalba, oxidál egyes fémeket stb. A példákat a végtelenségig sorolhatnók. [24] példáit is meg lehet fordítani. 'A vaj hőt nyelt el.' 'Az ajtó felfogta a szellőzéseket, csökkentette a szél sebességét.' 'A móló behorpasztotta a hajó oldalát (orrát).'

nerikus (széles') (25 b)-ben⁴⁶. Az állapot- és folyamatjelölő V-k (+ Generikus) vagy (—Generikus) jegyűek.] E jegy (ezután: (+Gen), (—Gen)) esetenként meghatározza az adott N morfológiai ismérvét (ismérveit: pl. N konkrét, határozott vagy általános jelentését). Így (+Gen) V környezetében csak általános (osztályjelölő) N jelenhet meg [kivéve, ha N tulajdonnév (Chafenél: N unique), mivel a tulajdonnév eleve határozott, tehát V nem sugározhatja ki rá a maga jegyét.] Tehát (26 a)-ban V (+Gen)-ből következik N konkrét, egyedi (nem-osztályjelölő) jellege, (26 b) esetén V (+Gen)-ből N generikus jellege:⁴⁷

(26) a) 'A bird is singing.'

b) 'A bird sings.'

Innen [vagyis (+Gen) és (—Gen) jegy ütközéséből] (27 a, b, c) agrammatikus jellege:

(27) a) '+,Any birds are singing.'

b) '+,Girls who are dancing are popular.'

c) '+,Boys who had broken the window were naughty.'

(27 a)-ban az alanyi N(+Gen) (bármely madár) a V(—Gen) (Vö. +,Bármely madár most énekel'), tehát hiányzik a tagmondatok tekintetében is kötelező (Gen) szerinti egyezés; a mátrix (fő-) mondat alanya és V-je (+Gen), a beágyazott (jelzői) mondaté (—Gen). (Vö.: +,A föld összes leánya, aki most táncol, szép.' +,A földön élő összes fiú, aki betörte az ablakot, rakoncátlan.) A probléma legalább annyira logikai, mint jelentéstani, hisz a jelentéstani (± Gen), a logikai általános és az egzisztenciális kvantorral azonos. A (27 b, c) kapcsán megjegyzendő, hogy a kérdés az illusztráltnál is bonyolultabb. Chafe (i. m. 293.) ui. talált olyan példát, ahol csak látszólag nincs konkordancia a főmondat alanya és V-je között, tehát a mondat jól formált: 'The girls who had bought the car were pretty.'⁴⁸ Fentebbi megállapításunkból következően, (a viszonyított állapotot kifejező V generikus): 'pretty' (±Gen), 'the girls' azonban (—Gen). A szerző szerint a (—Gen), alanyra vonatkozó viszonyított állapotjelölő V nem (+Gen), hanem Partitive — az osztályt alosztályra, a halmazt részhalmazra osztó — jelentésű, tehát mondatunk értelme: A lányok közül azok (a lányok), akik a kocsit vették, csinosak.

4. Chafe-nél (i. m. 204—11.) a mennyiségjelölők is a (Gen) kategória szempontjából kerülnek elemzésre. Az olyan szók, mint 'minden', 'bármely', 'egynémely', 'valamely', 'bizonyos' valóban e kategóriához kapcsolódnak, hisz (±Gen) jegy lexikai kifejezői 'minden ember' = 'ember' (+Gen), 'néhány ember' = 'ember' (—Gen). A természetes nyelvben azonban nincs olyan szigorú következetesség (Gen) jegy és a determináns használata között. A szerző pl. megállá-

⁴⁶ Ez azzal függ össze — mondja a szerző (i. m. 169—73.) —, hogy a viszonyítás nélküli állapot ideiglenes, átmeneti, nem jellemző, tehát generikus sem lehet; a tartós, jellemző állapot viszonyítható, más dolgoktól (dolgok osztályától) való megkülönböztetésre alapul szolgáló, tehát generikus.

⁴⁷ Az angol nyelvben, amint köztudott, a progresszív igealak mindig (—Gen) jegyű, (ezzel szemben a V(+Gen) általában nem progresszív alakban használatos (néhány esetben — színpadi utasítás, események helyszíni közvetítése — lehet V(—Gen) nem-progresszív alakban (innen (26b) kétjelentésűsége). A magyar nyelvben (±Gen) az ige nem jelölt kategória, (—Progr) ugyancsak nem jelölt, ezért [26 b] = 1. egy madár most énekel, vagy 2. A madarak (általában) énekelnek.

⁴⁸ 'A lányok, akik a kocsit vásárolták, csinosak.'

pítja (uo.), hogy 'some' vagy (—Gen) jegyet hangsúlyozza, vagy V (+Gen) környezetében megakadályozza e jegy átvitelét N-re.⁴⁹ Vö. E tétellel (28)-t:

(28) a) 'A kínaiak már a VII. században ismerték a porcelánt'

b) 'A fehérek elnyomják a négereket'.

A magyar nyelvben a N (+Gen) és N (—Gen) többes számban egyaránt határozott névelőt vesz fel [bár (—Gen) esetén erre utaló mennyiségjelölőt is felvehet]. Nép-, nemzetnevek esetén ugyanaz a helyzet az angol nyelvben: 'The Chinese of the 7th century knew porcelain.' 'The Whites oppress the Negroes.' Generikus ítélet-e (28 a, b) vagy sem? Formailag annak is felfogható, logikailag azonban nem.⁵⁰ Logikailag (28 a), (29 a)-val, (28 b), (29 b)-vel egyenlő:

(29) a) $\exists (x)_K \quad I(x)$ (ahol K = kínai, I = ismert)

b) $\exists (x)_F \quad E(x)$ (ahol F = fehér, E = elnyom)

Az általános kvantorú értelmezés, pl. (29 a) helyett:

(30) $\forall (X)_K \quad I(x)$

gyakorlati és logikai képtelenség lenne. [Tehát csakis: 'Van (volt) olyan kínai, aki...' 'Van olyan fehér, aki...'] Vagyis (28 a, b) jelentéstani-logikai mélyszerkezetében \exists értékű mennyiségjelölő (pl. 'some') van, a felszíni szerkezetben viszont határozott névelő. L. még Bierwisch (1970).

V. Látható, hogy a generatív grammatikusok formális rendszerére való visszahatásként létrejött esetgrammatika és generatív szemantika is számos új kérdést vet fel. Fentebb ezeknek csak egy részét tudtam érinteni. Nem szóltam pl. a rendszer igeközpontúságáról, amely több szempontból is vitatható. Vö. Langacker (1972), Konckerski (1973). Néhány nyelvész — pl. H. Molnár Ilona (1969), Komlósy András (1973), Liefcrink (1973) — a jelentésre épülő szerkezetleírás lehetőségét, tehát az esetgrammatika létjogosultságát is megkérdőjelezi. E tagadó álláspontot nem fogadhatjuk el: az esetgrammatika a természetes nyelvnek Chomsky és követői formális rendszerétől sokkal adekvátabb leírására képes. Az e szerzőkkel való polémiával azonban messze túllépném a megengedett terjedelmet.

⁴⁹ 'Some elephants are big'. (Egyes elefántok nagyok). A két funkció persze nem különül el egymástól: (—Gen) hangsúlyozása egyben 'big' (+Gen)-t [mivel e V viszonyított minőséget jelöl, tehát vagy (+Gen), vagy (—Gen) a környezetében levő N adott jegytől függően] (—Gen)-nek minősíti, tehát létrehozza N és V között a (Gen) szerinti egyezést (összhangot).

⁵⁰ Minden egyes kínai nem ismerhette a porcelánt; minden egyes fehér nem vesz részt a négerek elnyomásában; nem minden néger nyomnak el.

BIBLIOGRÁFIA

- Antal László (1976): Szemantikai interpretáció és nyelven kívüli tartalom. ÁLT. Ny. T, XI. Szerk. Telegdi Zsigmond, Szépe György
- Bierwisch, M. (1970): On classifying Semantic Features. Semantics. Szerk. D. D Steinberg, L. A. Jakobovits. Cambridge Univ. Press
- Chafe, W. (1970): Meaning and the Structure of Language. Chicago, London
- Chomsky, N. (1971): Deep structure, surface structure and semantic interpretation. Semantics. Szerk.: D. D. Steinberg—L. A. Jakobovits. Cambridge
- Fillmore, Ch. (1966): A Proposal Concerning English Prepositions, in Monograph Series on Language and Linguistics. 17th Annual Round Table Conference, 19 (Washington, D. C., Georgetown Institute of Languages and Linguistics), 22
- Fillmore, Ch. (1968): The Case for Case. Universals in Linguistic Theory. Szerk.: E. Bach, R. T. Harms. New York, London
- Fillmore, Ch. (1969): Types of Lexical Information. Studies in Syntax and Semantics. Szerk.: Kiefer Ferenc. Dordrecht, Holland
- Fillmore, Ch. (1972): Subjects. Speakers, and Roles. Semantics of Natural Language. Szerk.: D. Davidson, G. Herman, Dordrecht, Holland
- H. Molnár Ilona (1969): Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra. Ált. Ny. T, VI. Szerk. Károly Sándor, Telegdi Zsigmond
- Károly Sándor (1969): A szóösszetételek és a velük kapcsolatos lexikai egységek. Ált. Ny. T, VI.
- Komlósy András (1973): A mélyszerkezet bővítményei és az ergativus néhány kérdése. Nyelvtudományi Közlemények, 75. kötet. 1. sz. Szerk. Hajdu Péter
- Konderski, S. (1973): Some Surface and Deep Aspects of Case in Polish and English. Papers and Studies in Contrastive Linguistics, vol. 1. Szerk. Jacek Fociak. Poznań
- Lakoff, G. (1968): Instrumental Adverbs and the Concept of Deep Structure. Foundations of Language, IV/23
- Langacker, R. W. (1972): Meaning and the Structure of Language by W. Chafe. Review. Language, vol. 48. No 1
- Liefvink, F. (1973): Semantics — Syntax. London
- McCawley, J. D. (1968): The Role of Semantics in a Grammar. Universals in Linguistic Theory. Szerk. E. Bach, R. T. Harms. New York, London
- McCoy (1969): A Case Grammar Classification of Spanish Verbs. Unpublished Ph. D. dissertation. The Univ. of Michigan
- Nilsen, D. L. T. (1972): Toward a Semantic Specification of Deep Case. The Hague, Paris
- Papp Ferenc (1966): Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika. Szemle. Ált. Ny. T. IV. Szerk. Telegdi Zsigmond
- Papp Ferenc (1970): A. K. Žolkovskij — J. A. Mell'čuk: O semantičeskom sinteze. Szemle. Ált. Ny. T, VII.

CASE GRAMMAR, GRAMMATICAL CASE, AND SENTENCE STRUCTURE

BY DR. ISTVÁN SZABÓ

The above paper is a critical review of Ch. Fillmore's case grammar. A comparison is drawn between the Chomskyan-type of formal description of language and case theory. It is emphasised that the latter is superior to the former in that it grasps the intricate relationship between meaning and structure and, hence, is a more adequate description of natural language. However, we take issue with Fillmore on a number of points. E. g., his original claim that the Instrumental case is marked in the deep structure by 'with' (which is realised in the surface structure as 'use sg to do sg') can now be regarded as untenable; so can the contention that one deep case appears only once in a sentence. That the semantic markers of nouns [such as (+animate), (—animate)] determine the functioning of nouns in the given case is another controversial tenet not borne out by linguistic facts. Cf. the Hungarian ex-s (22a—c). W. Chafe's, otherwise insightful, new approach in analysing the use of the verb in the common aspect from the point of view of genericness (a notion hitherto applied to nouns only) is also given a critical scrutiny, and some problems arising from this stand are pointed out. Cf. ex-s (28), (29), (30). Finally, to be frank, this present paper also has some deficiencies of its own. (They stem partly from circumstances outside my control.) Fillmore has changed and amended some of his original tenets in his *The Case for Case Reopened*, which I read only after completing this paper. Nor had I been able to read *Valence, Semantic Case and Grammatical Relations* edited by A. Werner (Amsterdam, 1978) before writing this article. These insufficiencies notwithstanding, the Reader interested in Case grammar will, I hope, benefit from reading my review.